

СЕМЕН АБРАМОВИЧ / SEMEN ABRAMOWYCZ

<https://orcid.org/0000-0002-7307-9106>

DOMMUZI@UKR.NET

Кам'янець-Подільський Національний університет ім. Івана Огієнка
Кафедра слов'янської філології та загального мовознавства¹

Заклинання словом: фольклорно-міфологічне коріння сугестії та її подальші модифікації в риториці й поетиці

Incantation by Word: Folkloric and Mythological Origins of Suggestion and Its Further Modifications in Rhetoric and Poetics

Zaklinanie słowem: folklorystyczne i mitologiczne korzenie sugestii i jego dalsze modyfikacje w retoryce i poetyce

Summary: “A word can heal, a word can kill.” This maxim expresses admiration for the possibilities of the word, which can influence not only thinking, but also the sphere of the subconscious. In particular, in the archaic era, it was believed that spells, incantations and curses (charms) can bind or destroy evil forces. In the folklore of many peoples and in the literature of the most ancient civilizations, we find vivid examples of this kind of creativity based on suggestion. It is possible that it was in this lyrical form that the artistic word as such was born. However, similar moments are found both in the ancient epic, and in the most modern works of literature and art, and in the utilitarian rhetorical word - gossip, justice, advertising, politics, etc., which often appeal not only to the voice of reason, but also to the sphere of emotions, hints, manipulation. All this is united by a common attitude to suggestion, which lies in the deep foundations of human communication. This term comes from Indian culture, where spiritual practices are associated with the concept of “Brahma's sleep:” God—Creator of the world

¹ Uniwersytet Narodowy w Kamieńcu Podolskim im. Iwana Ohijienka, Katedra Filologii Słowiańskiej i Językoznawstwa Ogólnego.

sleeps and sees us and our world in a dream; hence the Sanskrit term व्यञ्जन (vyan-jana) – the power translated by the English as a suggestion. A suggestion is perceived by the brain uncritically, and logic often only reinforces the emotional impulse. Ways of suggestion include psychological mechanisms that have not yet been fully explored. But suggestion is one of the fundamental factors of culture. Primitive thinking in general was pre-logical, imaginative and emotional; the ability to think logically was formed in the area of the left hemisphere of the brain in the process of evolution. But the psychological mechanisms that turn a cloud into a dragon, a Lamb into an abusive Wolf, or Ukraine into a malicious aggressor against Russia continue to live in the minds of our contemporaries, taking on the appearance of a folkloric literary, artistic, sacred, legal or journalistic text, like the mythological Proteus. It is characteristic that modern psychology uses the method of affirmation, which clearly resembles the techniques of verbal magic; neuro-linguistic programming is spreading – coding of the psyche, etc. But all this requires some kind of integration in the counterpoint of religious-philosophical, ethical-moral, social-ethical and artistic-aesthetic searches of humanity, which can be carried out from the point of view of a culturologist. Verbal incantation magic is not localized in the realm of ancient folklore, but has had modifications in various spheres of culture over the millennia.

However, if the actual archaic verbal magic, the experience of ancient rhetoric from persuasion of the interlocutor or the techniques of creating an artistic image in poetry are studied with due completeness, then the use of techniques of suggestion in modern mass culture is covered very unevenly: Areas such as advertising have been thoroughly studied, but suggestion in the sphere of politics, after all, is significantly less. In this exploration, incantation magic appears for the first time as the object of a systematic genealogical analysis aimed at revealing the evolution and transformation of the charms genre over time. Special attention is paid to radical changes in the European world-view paradigm. Thus, the adoption of Christianity led to a change in the view on the creative power of the word, which was understood no longer as the power of a magician, but as a Divine Revelation, a force that created the spiritual and material worlds. The establishment of the church on the deification of man stimulated preaching, the purpose of which was to convince sinful man to regain the image of God corrupted by sin; the sermon – one of the central genres of the Middle Ages – inherits a profound attitude towards changing reality and human consciousness; the condition for this is μετάνοια – “change of mind”; joining God’s plan. But the anthropocentrism of the Renaissance and the revival of interest in pagan occultism, as the Christian ideal eroded, increasingly took on the character of a tool for “transformation of the earthly world” and was increasingly used in the field of political propaganda. And these incantatory improvisations continue to function implicitly in our political culture today. It is characteristic that in secular religions such as communism or fascism there is a conspiratorial interest in magic (“Ahnenerbe” – special collections in the libraries of the Soviet Union). In fact, in the consciousness of a modern person, the apparent confidence in the power of logic and faith in science strangely coexists with a subconscious attitude to emotional competition, zombification of the interlocutor, verbal sparring in the

spirit of "black rhetoric", with propaganda and advertising of an unheard-of intensity and scale, etc. And, it seems, the number of gullible people is not decreasing at all, on the contrary. But at the same time, the erosion of these aspirations is gaining strength.

The suggestion acquires a resonant projection in the perspective of the paradigm of the titanic "restructuring of the world" that European consciousness put forward in the Modern era, and which often degenerates into elementary lies and manipulation, which is determined by the destruction of moral foundations and the neo-pagan worldview of the era, globalization and unheard-of scale migrations, competition, destruction and mixing of various religious and cultural traditions.

I hope that further research will stimulate a deeper understanding of the problem.

Keywords: suggestion, verbal magic, spells, orders, curses, prelogical and logical thinking, genre evolution, poetics and rhetoric, manipulation

Streszczenie: „Słowo może leczyć, słowo może zabić” – maksyma ta wyraża podziw dla możliwości słowa, które potrafi oddziaływać nie tylko na myślenie, ale i na sferę podświadomości. W szczególności w epoce archaicznej wierzone, że zaklęcia, inkantacje i klątwy (uroki) mogą związać lub zniszczyć siły zła. W folklorze wielu ludów i literaturze najstarszych cywilizacji znajdujemy żywe przykłady tego rodzaju twórczości opartej na sugestii. Możliwe, że w tej lirycznej formie narodziło się słowo artystyczne jako takie. Jednak podobne momenty można znaleźć zarówno w starożytnej epopei, jak i w najnowocześniejszych dziełach literatury i sztuki, a także w utylitarnym słowie retorycznym – plotkach, reklamie, polityce itp., które często odwołują się nie tylko do głosu rozumu, ale także do sfery emocji, podpowiedzi, manipulacji. Wszystko to łączy wspólny stosunek do sugestii, który leży w głębokich podstawach ludzkiej komunikacji. Termin ten wywodzi się z kultury indyjskiej, gdzie praktyki duchowe kojarzone są z koncepcją „snu Brahmy”: Bóg-Stwórca świata śpi i widzi nas i nasz świat we śnie; stąd sanskryckie określenie व्यञ्जन (vyanjana) – siła sugestii. Sugestia jest odbierana przez mózg bezkrytycznie, a logika często tylko wzmacnia impuls emocjonalny. Różne rodzaje sugestii obejmują mechanizmy psychologiczne, które nie zostały jeszcze w pełni zbadane. Ale sugestia jest jednym z podstawowych czynników kultury. Ogólnie rzecz biorąc, myślenie prymitywne było przedlogiczne, wyobrażeniowe i emocjonalne; zdolność logicznego myślenia ukształtowała się w obszarze lewej półkuli mózgu w procesie ewolucji. Ale mechanizmy psychologiczne, które zamieniają chmurę w smoka, Baranka – w dręczyciela Wilka lub Ukrainę – w złośliwego agresora przeciwko Rosji, nadal żyją w umysłach naszych współczesnych, przybierając, jak mitologiczny Proteusz, wygląd tekstu folklorystycznego, literacko-artystycznego, sakralnego, prawnego lub publicystycznego. Charakterystyczne jest, że współczesna psychologia posługuje się metodą afirmacji, która wyraźnie przypomina techniki magii werbalnej; szerzy się programowanie neurolingwistyczne – kodowanie psychiki itp. Wszystko to jednak wymaga pewnego rodzaju integracji w kontrapunkcie religijno-filozoficznych, etyczno-moralnych, społeczno-etycznych i artystyczno-estetycznych poszukiwań człowieczeństwa, które można przeprowadzić z punktu widzenia kulturologa. Magia inkantacji werbalnej nie

jest zlokalizowana w obszarze starożytnego folkloru, lecz na przestrzeni tysięcy ulegała modyfikacjom w różnych sferach kultury. Jeśli jednak z należytą kompletnością przestudiujemy archaiczną magię werbalną, doświadczenie starożytnej retoryki i perswazji lub techniki tworzenia obrazu artystycznego w poezji, wówczas okaże się, że zastosowanie technik sugestii we współczesnej kulturze masowej jest omówione bardzo nierównomiernie: taki obszar jak reklama został dokładnie zbadany, ale przecież sugestii w sferze polityki jest znacznie mniej.

W tej eksploracji magia zaklęć pojawia się po raz pierwszy jako przedmiot systematycznej analizy genealogicznej, mającej na celu ukazanie ewolucji i transformacji gatunku zaklęć na przestrzeni czasu. Szczególną uwagę zwraca się na radykalne zmiany w europejskim paradygmacie światopoglądowym. Tym samym przyjęcie chrześcijaństwa doprowadziło do zmiany poglądu na twórczą moc słowa, rozumianą już nie jako moc maga, ale jako Boskie Objawienie, siłę tworzącą świat duchowy i materialny. Powstanie Kościoła na podstawie przeobstwienia człowieka pobudziło przepowiadanie, którego celem było przekonanie grzesznego człowieka do odzyskania zepsutego grzechem obrazu Boga; kazanie – jeden z centralnych gatunków średniowiecza – dziedziczył głęboką postawę wobec zmieniającej się rzeczywistości i ludzkiej świadomości; warunkiem tego jest *μετάνοια* – „zmiana zdania”, przyłączenie się do planu Bożego. Jednak antropocentryzm renesansu i odrodzenie zainteresowania pogańskim okultyzmem w miarę erozji ideału chrześcijańskiego coraz bardziej przybierały charakter narzędzia „przekształcenia świata ziemskiego” i były coraz częściej wykorzystywane na polu propagandy politycznej. Te zaklęte improwizacje nadal w sposób ukryty funkcjonują w naszej dzisiejszej kulturze politycznej. Charakterystyczne jest, że w religiach świeckich, takich jak komunizm czy faszyzm, istnieje konspiracyjne zainteresowanie magią („Ahnenerbe”; zbiory specjalne w bibliotekach Związku Radzieckiego). W świadomości współczesnego człowieka pozorna wiara w potęgę logiki i wiara w naukę dziwnie współlistnieją z podświadomym podejściem do emocjonalnej rywalizacji, zombifikacją rozmówcy, słownymi sparingami w duchu „czarnej retoryki”, z propagandą i reklamą o niespotykanej intensywności i skali itp. I wydaje się, że liczba naiwnych wcale nie maleje, wręcz przeciwnie.

Dlatego też magiczne pragnienie odbudowy świata siłą słów ulega faktycznie przekształceniom na przestrzeni wieków w różnych systemach kulturowych zarówno o charakterze poetyckim, jak i retorycznym, dając początek nowym modyfikacjom gatunkowym i nieustannie przekraczając pozornie ustalone granice poezji i elokwencji. Ale jednocześnie erozja tych aspiracji przybiera na sile. Sugestia ta nabiera wydzźwięku w perspektywie paradygmatu tytanicznej „restrukturyzacji świata”, jaką wysunęła świadomość europejska w epoce nowożytnej, a która często przeradza się w elementarne kłamstwa i manipulację, której determinacją jest niszczenie podstaw moralnych oraz neopogański światopogląd epoki, globalizacja i migracje na niespotykaną dotąd skalę, konkurencja, niszczenie i mieszanie się różnych tradycji religijnych i kulturowych.

Mam nadzieję, że dalsze badania pozwolą na głębsze zrozumienie problemu.

Słowa kluczowe: sugestia, magia werbalna, zaklęcia, rozkazy, przekleństwa, myślenie prelogiczne i logiczne, ewolucja gatunkowa, poetyka i retoryka, manipulacja

Вступ

„Словом можна вилікувати, словом можна вбити”. Ця сентенція стала виразом людського захоплення можливостями слова. Воно здатне впливати не лише на наше мислення, а й на сферу підсвідомого: вигук якоїсь там безіменної сільської баби „Щоб тебе гаряча кров спила!” ірраціонально примушує здригнутися і похолодіти найсучаснішого іронічного інтелігента, котрий чимось тій бабі раптово завинив.

Здавна вважалося, що подібна мова не лише здатна відлякнути лиху людину, а й зв’язати або знищити нечисту силу, ворожу людині нелюдь:

Зупиняй мор огненний, водяний і залізний від землі аж до небес від відій, від вітерниць, від насланців, від усього морового повітря, від відій живих, від відій померлих, від відій вишніх і нижніх і від тих, що є в роду, від відій хотарних² і задев’ятихотарних, від лукавців, від насланиць. Відсилаю віди і відята, упирі й упириця і всякий дюг і дюговицю, содомське і гоморське повітря, східне і західне, північне і південне, відсилаю від всього: і від себе, і від свого дому, і від обходу. І від своїх домочадців, і від своєї хати, і від своїх дітей, і від свого майна, і всього скота свого, від волів, від коней, від корів, від овець і свиней, від гусей і курей, і від пчіл. Там вас відсилаю, де чорний в’юр недорегоче, де чорний кур недоспіває, де чорний пес недобреше, де чорний буяк недобориче³.

Та подібний шок переживає й реципієнт мистецтва, який опиняється перед художнім твором, що неочікувано порушує звичні уявлення про прекрасне. Такий, наприклад, вірш українського футуриста М. Семенка:

Безумить грюками
розривається металъ
скрипить ріже сталь
брязкотах руйнуї
верескливість машинить
лоскіт авто
співають шини
сиренить зойкність

Михайль Семенко

2 Хотар – назва рідного села заклинателя.

3 П. Федака, *Народна магія і заклинання закарпатців* [P. Fedeka, *Narodna magiâ i zaklinannâ zakarpatciv*]. Електронний ресурс: <https://surl.li/uhkqk> [дата доступу: 14 грудня 2012].

Відкинуто пунктуацію та класичну метрику; слова деформуються, набирають характеру неологізмів; те, що вважалося потворним, перетворюється на об'єкт замилювання. Це момент культурного шоку.

Поетичний образ, зафіксований у тексті конкретного твору з моменту включення його в серію подібних або аналогічних образів починає набувати значення вже не лише на фоні загального мовного звичаю, а й у ділянці стилістичних полів, сформованих індивідуальною творчістю поета. Зв'язки між окремими словесними мотивами, довільні і незрозумілі в першому контексті, отримують – завдяки останньому – виправдання. Їх довільність і випадковість бліднуть. Вони стають реалізацією висунутого поетичного принципу і як такі набувають змістового значення⁴.

У літературознавстві ХХ ст. для позначення цієї ситуації навіть починає уживатися спеціальний термін „сугестивний образ”, який викликає яскраві емоції й примушує фантазію читача інтенсивно запрацювати.

Об'єднує ці два тексти установка на схвильованість, емоційність мови, й вони є, безумовно, художньою лірикою. Але якщо звернутися до класичного гомерівського епосу, який прийнято вважати за еталон епічної безпристрасності (інколи поетові навіть дорікали за „байдужість” до долі своїх героїв), то чи лишить кого непорушно спокійним образ чудиська Скілли, географічним прототипом якого вважається вир у Мессінській протоці, небезпечний для тих, хто подорожував морем:

Шість в неї ший довжелезних, на кожній страхіття жакливу
Голову має, а в ній — рядами потрійними зуби,
Часто і міцно поставлені, чорної сповнені смерті.
До половини сховавшись у темній печері глибокій,
Голови всі виставляє вона із провалля страшного,
Й пильно чигає зі скелі, і ловить дельфіни, й тюлені,
Й більші потвори морські, які тільки може вхопити,

4 В оригіналі: „Obraz poetycki zapisany w tekście określonego utworu z chwilą włączenia go w serię obrazów podobnych lub analogicznych zaczyna znaczyć już nie tylko na tle ogólnego obyczaju językowego, ale w obrębie pól stylistycznych ukształtowanych przez, indywidualną twórczość poety. Związki między poszczególnymi motywami słownymi, arbitralne i niezrozumiałe w pierwszym kontekście, zyskują – dzięki temu drugiemu – uzasadnienie. Błędnie ich dowolność i przypadkowość. Stają się realizacją przyjętej zasady poetyckiej i jako takie uzyskują semantyczną walentność”. Див.: А. Окопій-Славіńska, *Semantyka poetycka a metoda jej opisu. Na przykładzie poezji Baczyńskiego*, „Roczniki Humanistyczne” 1971, t. XIX, z. 1, s. 306.

Безліч-бо їх випасає в морях гомінка Амфітріта.
Ще не хвалився ніхто з моряків, що безкарно пройхав
Він з кораблем повз неї, бо кожного пащею Скілла
Зразу ж хапає з мужів, що пливають кораблем темноносим.

Переклад Б. Тена

А ось ще один античний текст, на цей раз навіть не поетичний, а риторичний, начебто цілком побудований на позитивній інформації та аксіологічних засадах, зразок логічності та інтелектуальної дисципліни:

Що можеш ти сказати з цього приводу, ти, позбавлена розуму людино; окрім того, про що я тебе не питаю, про що в такій злочинній справі, хоча немає сумніву, й не треба питати, якщо навіть виникають сумніви, — що ти отримав, скільки і яким чином? У те все я не заглиблююся й позбавляю тебе того клопоту. Й без цього — я то певний — всі зрозуміють, що на таку справу, на яку ніхто, окрім тебе, не пішов би ні за які гроші, ти задурно наважитися б не міг. Але я нічого не кажу про твій спосіб красти й грабувати; я обговорюю тепер твої заслуги як воєводи. Що ж скажеш ти тепер, доблесний оборонцю і захиснику провінції?

Уривок зі звинувачувальної промови Цицерона проти Верреса

Та чи не очевидно, що автор, який виступає у ролі судового оратора (по-сучасному прокурора), який конкретно й доказово звинувачує сановника в тяжких злочинах, водночас відверто намагається емоційно вплинути на думку суддів, підкорити їй, й фактично текст його, при цілком об'єктивному викладі фактів, не менш значною мірою базується на навіюванні, ніж темні фольклорні закляття або гуркітливий ребус М. Семенка. Звичайно, невірно було б стверджувати, що це в основі своїй усе ще старовинне замовляння з домішком прокльону, тільки що конфлікт тут переміщено із сакральної сфери *fas* до сфери громадської думки *jus*⁵. Але, безперечно, що оратор палає справедливим гнівом на негідника, і основне звучання тут завдають не доводи розуму, а емоційний момент. Та й судочинство античної епохи включало насичені емоціями епізоди (діти звинувачуваного хапали за ноги суддів, благаючи помилувати тата і т.п.), тому говорити про вирішальну роль логіки в даному казусі немає підстав. Що ж:

Давно спостережено [...] що розум часто виступає як слухняний інтерпретатор наших підсвідомих імпульсів – якщо нам чомусь не подобається та

5 Слова *jus, juris* (звідси – *юриспруденція*) означають *право* та *справедливість*; тут панує розсудливість. У сфері ж *fas* бувають емоції, до рук береться розпечене залізо, аби довести перед богами свою правоту.

чи інша людина, ми обов'язково знайдемо аргументи, аби довести, що вона таки погана. Ірраціональні речі на зразок, скажімо, расизму обґрунтовуються вправними ораторами за всіма законами логіки. Такі оратори будують свій виклад на прихованій аксіомі типу: „ну, не подобається мені чорний!”. Навпаки, дуже важко підкорити бурхливі емоції холодному розуму: пригадайте законаних, яким марно доводити, що вони ідеалізують об'єкт свого кохання...⁶.

А ось фрагменти з недавніх промов В. Путіна, позірно чіткі та логічні:

Росія завжди співпрацювала з Україною відкрито, чесно і, повторюю, з повагою до її інтересів, наші зв'язки в різних областях розвивалися». «При цьому Росія завжди виступала і виступає за те, щоб найскладніші проблеми вирішувати політико-дипломатичними методами за столом переговорів⁷.

Однак професор Арізонського університету К. Браун (Keith Brown) доказово стверджує, що колишній офіцер КДБ і глава ФСБ обдурює професійно і показує себе „сильним і міцним у підриві правди”⁸. Тут сама логіка стає знаряддям обману.

Тобто, об'єднує всі ці різноманітні, створені безіменними чи іменитими авторами минулого й сучасності тексти – фольклорне магічне заклинання духів, вірш поета-модерніста ХХ ст., епічний опис жадливого чудиська автором *Одіссеї*, судову промову класика латини і політичну брехню міжнародного злочинця, ордер на арешт якого видав Гаазький трибунал – спільна установка на *сугестію* (навіювання), яка лежить в глибинних основах людської комунікації, хоча це далеко не завжди усвідомлюється.

Отож кілька загальних слів про сугестію. У філологічному, а згодом і психологічному обігу термін цей з'явився після колонізації англійцями Індії та знайомства з її культурою, в якій гіпноз, самогіпноз, духовна практика йогів тощо

⁶ С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікар'кова, *Мовленнєва комунікація*, Київ 2013 [S.D. Abramovič, M.Ů. Čikar'kova, *Movlenněva komunikaciá*, Kiiŷv 2013], с. 189.

⁷ В. Гаврилюк, О. Худякова, *Путін майже годину висловлював своє бачення життя в Україні: фактчекінг звернення* [V. Gavriluk, O. Hudakova, *Putin majzhe godinu vislovlŷvav svoē bačenná žittá v Ukraïni: faktčeking zvernenná*]. Електронний ресурс: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/22/stattja/polityka/putin-majzhe-hodynu-vyslovluyav-svoye-bachennya-zhyttya-ukrayini-faktchekinh-zvernennya> (опубліковано в українському перекладі).

⁸ К. Браун, *Пять самых ярких примеров лжи Путина. 20 августа 2018* [K. Braun, *Pát' samych árkih primerov lzhi Putina. 20 avgusta 2018*]. Електронний ресурс: (<https://nv.ua/opinion/pjat-samykh-jarkikh-primerov-lzhi-putina-2489392.html> [дата доступу: 20 серп. 2018]).

світоглядно пов'язані з концепцією „сна Брагми”: Бог–Творець світу спить й уві сні бачить нас і наш світ. Звідси санскритський термін *в'янджана* – сила навіювання, перекладений англійцями як *a suggestion* – при опорі на лат. *suggestio* (від *suggero* – *навіюю*). Це психологічний процес, під час якого люди, використовуючи експресивні можливості слова⁹, активно натякають одне одному на якісь додаткові смислові нюанси, прагнучи підкорити або переформатувати чужу свідомість, вплинути на поведінку іншої людини. При цьому зазвичай використовуються спеціальні приховані словесні формули, що вводяться у свідомість якби ото мимохідь. Сугестія відбувається у сфері емоцій, підсвідомості, навіювання сприймається мозком без усякої критичної оцінки, хоча в принципі, як ми бачили, вона прекрасно сполучається і з логічними доказами, але навіювання набагато потужніше діє, ніж логічне переконання. Способи навіювання набагато більш різноманітні, ніж способи передачі думок шляхом переконання, вони включають глибинні, усе ще не до кінця досліджені психічні механізми. Вивчені ж вони позитивною наукою доволі поверхово, найперше тому, що подібні явища ніколи не вписувалися у логічні моделі буття. Вочевидь, їх можна вірогідно пояснити лише з урахуванням дії гіпнозу як характерного зміненого стану свідомості. Проте позитивна наука поки ще не має чіткої відповіді на питання, що таке гіпноз, так само, як і що таке сон? життя? смерть? З цього приводу можна хіба що процитувати Просперо з *Бурі* Шекспіра (William Shakespeare, *The Tempest*)¹⁰:

Нас створено з речовини, подібної до сну.
І наше мізерне існування
сном оточене.

Однак загадковість феномену ще не є, звичайно, причиною для відмови від його вивчення. Слід поставитися до нього як до одного з фундаментальних чинників культури, принагідно нагадавши, що й сама позитивна наука народилася саме з отої первісної магії, з прагнення підкорити собі неосяжний, загадковий і ворожий у своїх витоках світ. Таким чином людина завойовувала плацдарм для оборони від лих природи й власного самоствердження.

⁹ Навіювання, утім, може чинитися і не у вербальній формі: концентрація уваги на блискучій цятці, кольоровій плямі, ритмі орнаменту або музичному ряді тощо.

¹⁰ В оригіналі: „We are such stuff. As dreams are made on, and our little life Is rounded with a sleep”. W. Shakespeare, *The Comedies, Histories, Tragedies, and Poems of William Shakespeare* / William Shakespeare. *Winter's tale. Tempest. King John. King Richard II*, ed. Ch. Knight, London 1842, vol. IV, p. 199.

Та спочатку це самовизначення ніяк не свідчило про свідоме позитивне вивчення якостей речей. Первісне мислення було до-логічним, образно-емоційним¹¹, воно нагадувало марення наяву. Дикун точно бачив, що у небі довжелезний темний дракон із розчепіреними пазурами й обитою вогнем пащею намагається проковтнути сонце; йому не спадало на думку, що це насичена електрикою грозова хмара, яка утворюється на висотах 8–12 км. Прийнято вважати, що здатність логічно мислити сформувалася у зоні лівої півкулі мозку¹² в процесі еволюції. Та психологічні механізми, що перетворюють хмару на дракона, Ягня на кривдника Вовка або Україну на злісного агресора проти Росії, як ми бачимо, продовжують жити й у свідомості наших сучасників. Вони, мов міфологічний Протей, можуть набирати вигляду фольклорного літературного, художнього, сакрального, юридичного чи публіцистичного тексту, але при цьому вони психологічно достатньо однорідні, реалізуються з величезною енергією і викликають серйозний, часом справді планетарний резонанс, що вимагає розуміння та наукового пояснення.

Існують визначені психологічні механізми цього впливу на людину, який, безперечно, має певний практичний ефект, бо інакше б такі явища не запам'ятовувалися й не використовувалися постійно у різних сферах людської діяльності. І не можна сказати, що сучасна психологія зовсім оминає увагою цю ситуацію. Тут використовується, наприклад, метод *афірмації*, запровадження якого доволі чітко нагадує прийоми вербальної магії. Не слід ігнорувати й вельми активного функціонування у певних колах *методу нейролінгвістичного програмування* – кодування психіки, який дає вельми переконливі результати.

Все це має для нас загальнометодологічне значення. А якщо взяти до уваги ще й використання можливостей філологічного та мистецтвознавчого аналізу, то до динамічної картини буття та еволюції жанру Charms можна додати чимало цікавого.

Мета дослідження та ступінь вивченості проблеми

Архаїчне вербальне чарівництво, досвід світової риторики з переконання співбесідника чи прийоми створення художнього образу в поезії вивчені з належною повнотою. Утім, використання прийомів навіювання у сучасній масовій культурі висвітлено дуже нерівно. Такі сфери, як, скажімо, реклама, досліджуються

11 К. Леві-Строс, *Первісне мислення*, пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка, Київ 2000 [C. Lévi-Strauss, *Pervisne mislennâ*, per. z fr., vstupne slovo ta primitki S. Josipenka, Kiïv 2000], с. 324.

12 У шульги, навпаки, в правій, але це принципово нічого не міняє.

давно, широко й ґрунтовно. А ось навіювання у сфері політики, попри, здавалося б, нагальну злободенність проблеми й величезну кількість матеріалу – значно менше: „Станом на сьогоднішній день проблема не вивчена досконало. Неможливо уявити соціум без механізмів інтерсуб’єктивного взаємовпливу. Адже це явище сприяє зближенню людей, поєднанню їх інтересів і ціннісних орієнтацій. Відбувається процес уподібнення, на який впливають такі чинники, як формування сталих оцінок, вчинків, що характеризуються подібністю”¹³.

Наукова новизна цієї розвідки полягає у тому, що вербальна заклиральна магія (Charms) не локалізується в дідині старовинного фольклору, а розглядається як феномен, що має свій розвиток, свої модифікації в різних сферах культури протягом тисячоліть. Charms вперше постає тут як об’єкт системного генологічного аналізу, спрямованого на виявлення еволюції та трансформації жанру Charms вплині часу, змін інколи настільки кардинальних, що він фактично перетворювався з художнього слова на риторичний текст; це спочатку вилилося у формування античної риторики з її установкою на переконання, з опорою на логіку (Арістотель – Arystoteles). Та особливо далася взнаки зміна європейської світоглядної парадигми з прийняттям християнства, яка призвела до принципового перегляду погляду на креативну силу слова. Воно було осмислене вже не як сліпа потуга мага, а як Божественне Об’явлення, сила, що створила духовний і матеріальний світи, і в цій системі язичницька теургія постала вже чимось мізерабельним і недоречним. Установка церкви на обоження людини стимулювала проповідництво, метою якого було переконати гріховну людину повернути собі зіпсований гріхом Образ Божий. Однак, згодом антропоцентризм Ренесансу й відродження цікавості до язичницького окультизму викликали нову трансформацію установки на, так би мовити, чергову *vita nuova*. Відтак, по мірі ерозії християнського ідеалу, сугесія дедалі частіше набувала характеру знаряддя „перетворення земного світу” й усе частіше використовувалася у сфері політичної пропаганди. Заклиральні імпрровізації продовжують імпліцитно функціонувати в нашій сьогоднішній політичній культурі, інколи відверто нагадуючи заклинання темних сил.

Архаїчний заклиральний фольклор досліджено з належною повнотою. Часто читачеві пропонують оригінальні тексти заклинань, причому розгорнуто й аналітично, проте ситуація зазвичай локалізується в рамках, скажімо, асирології¹⁴. Утім, відповідний український матеріал теж приваблює дослідників, хоча слід

13 О.Ю. Антоненко, *Роль навіювання в суспільному житті*, „Актуальні проблеми психології” 2009, т. 7, вип. 20, ч. 1 [O.Ů. Antonenko, *Rol' naviŮvannâ v suspil'nomu žitti*, „Aktual'ni problemi psihologii” 2009, t. 7, vip. 20, č. 1], c. 25.

14 G. Markham, *Healing Magic and Evil Demons. Canonical Udug-Hul Incantations*, Boston 2015, p. 729.

зазначити й випадки такого собі „співаторства”, коли вчений вносить у свій переклад та інтерпретацію архаїчного тексту власний погляд і певну тенденційність¹⁵.

Однак, більшість наукової літератури на цю тему все ж таки словникові статті, зосереджені на описі архаїчної вербальної магії дописемної епохи. Тут репрезентовано світовий досвід – у межах різних за обсягом текстів – до 15 000 слів!¹⁶. Та найчастіше ми маємо справу зі значно більш скороченою, інколи есеїстично поданою інформацією із установкою на популярність, навіть якщо загальний високий науковий рівень не викликає сумнівів. Наприклад, *Magic Words. A Dictionary* К. Конлі (Craig Conley)¹⁷ або *Dictionary of Magic Hardcover* Г.Е. Ведека (Harry E. Wedeck)¹⁸. Фундаментальні ж розвідки в цій галузі мають чітку філологічну спрямованість, а культурологічний аспект тут присутній радше в дискурсі. Згадаймо довідник Дж. Геррі (Jane Garry) *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature*, в якому зібрано авторитетні погляди відомих вчених на найбільш поширені архетипічні сюжетно-мотивні й тематичні ситуації у світовому фольклорі, структуровані за індексом фольклорних мотивів С. Томпсона (Stith Thompson)¹⁹.

Що ж до суто дослідницьких праць, то тут продовжують зберігати свій авторитетний статус такі книги, як класичне дослідження Б. Малиновського (Bronisław Malinowski) *Coral Gardens And Their Magic. A Study of the Methods of Tilling the Soil and of Agricultural Rites in the Trobriand Islands*, в якому, зокрема, міститься розгорнуте обґрунтування погляду на мову як на важливий аспект культури²⁰, або вже згаданий твір К. Леві-Строса (Claude Lévi-Strauss) про первісне, до-логічне мислення²¹. Важливі для уясування характеру та способів політичної маніпуляції твори Т. Адорно (Theodor Adorno) та Е. Фромма (Erich Fromm), в яких показано, що дійовим засобом для маніпуляції свідомістю мас чи особи є пропаганда. Зберігає свою цінність розвідка *Авторитарна особистість*, створена під проводом Т. Адорно, де продемонстровано, що люди

15 В.М. Войтович, *Українська міфологія*, Київ 2005 [V.M. Vojtovič, *Ukrains'ka mifologija*, Київ 2005], с. 662.

16 *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, 4th ed., ed. by S. Cushman, C. Cavanagh, J. Ramazani, P. Rouzer, Princeton 2012, p. 1680.

17 C. Conley, *Magic Words. A Dictionary*, San Francisco 2008, p. 360.

18 H.E. Wedeck, *Dictionary of Magic Hardcover*, New York 1956, p. 116.

19 J. Garry, H. El-Shamy, *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature*, Armonk 2005, p. 162.

20 B. Malinowski, *Coral gardens and their magic. A study of the methods of tilling the soil and of agricultural rites in the Trobriand Islands*, vol. 2: *The language and the magic of gardening*, London 1935 (1966), p. ⁵⁰⁰.

21 К. Леві-Строс, *op. cit.*, с. 324.

авторитарного складу – релігійно нетерпимі, нав'язують усім свій тип сексуальності, вони конформісти, що завжди дослуховуються до начальства, але вкрай вибагливі до підлеглих; цей тип поведінки є результатом суворого й бездушного виховання²². З більш пізніх досліджень прикметна книга В. Рікера (William H. Riker), в якій на матеріалі двох інтерв'ю (з Чейні – Richard Bruce Cheney та Обамою – Barack Obama) автор досліджує стратегії та етапи стратегічного маневрування. Для досягнення цих цілей розроблено модель аналізу стратегічного маневрування, пояснюються механізми, що забезпечують успіх тих чи інших маніпуляцій в сучасному політичному житті²³.

На жаль, в Україні справа обмежується здебільшого вивченням архаїчної спадщини Charms. Втім, помітно й спроби вийти за ці межі та простежити паростки нового життя жанру. У всякому разі, тут започатковано дослідження еволюції замовляння та його нових жанрових модифікацій. Так, у розвідці О. Бойко *Специфіка замовлянь як різновиду вербальної магії* розглянуто функціонування замовлянь, заклять та прокльонів у дискурсі жанру фентезі та з врахуванням широко взятого формату комунікації²⁴. Подібний підхід спостерігається і в статті О. Філоненко *Ренесансна магія і література фентезі: магичні модуси, коди та образи*, тільки тут проаналізовано ще й вплив магичних уявлень часів Ренесансу та Бароко на тогочасну літературу та робиться висновок про остаточне формування літературних модусів магичного та магичних кодів (Magic proper – позитивна магія, Magic Sorcery – негативна магія та Mockery – осміяння магії), а також формування архетипових сюжетів про шляхетного мага Просперо, чорнокнижника Фауста та шарлатана Сатла²⁵. Важливим методологічним підґрунтям є твір Й. М. Бохенського (Józef Maria Bocheński) *Sto zabobonów*, в якому звичний і прийнятний для нас антропоцентризм потрактовано як філософію, засновану на хибній думці, визначену

22 T. Adorno, E. Frenkel-Brunswick, D. Levinson, R. Sanford, *The Authoritarian Personality*, New York 1950, p. 1007.

23 W.H. Riker, *The Art of Political Manipulation*, New Haven 1986, p. 153.

24 О. Бойко, *Специфіка замовлянь як різновиду вербальної магії*, [w:] *Прикладна лінгвістика на Півдні України: здобутки й перспективи. Колективна монографія*, Вінниця 2022 [O. Bojko, *Specifika zamovlân' âk rîznovidy verbal'noï magii*, [w:] *Prikladna lingvistika na Pivdni Ukraïni: zdobutki j pîerspektivi. Kolektivna monografiâ*, Vinnicâ 2022], с. 6–13.

25 О.Г. Філоненко, *Ренесансна магія і література фентезі: магичні модуси, коди та образи*, [w:] *Витоки літератури фентезі. Поезія у контексті метажанру фентезі. Збірник матеріалів наукових семінарів. 17.11.2016*, Київ 2018 [O.G. Filonenko, *Renesansna magiâ i literatura fentezi: magični modusi, kodi ta obrazi*, [w:] *Vitoki literaturni fentezi. Poeziâ u kontekstî metažanru fentezi. Zbirnik materialiv naukovih seminariv. 17.11.2016*, Kïiv 2018], с. 14–22.

гуманізмом²⁶. Сформульована ще Протагором (Protagoras) теза про те, що „людина є мірою всіх речей”, в сьогодинішній свідомості може ціхувати свого роду пиху, гордовитість щодо тих самих тварин, „братів наших менших”, не кажучи вже про Іншого – скажімо, гіпотетичного інопланетянина²⁷.

Якщо додати, що в культурі ХХ–ХХІ ст. спостерігається шалене зростання цікавості до магії й укріплення неоязичницьких уявлень у дусі філософії New Age, і цікавість не тільки не йде на спад, а й навіть розширюється – у дискурсі постмодерністської парадигми, то проблема стає дедалі більш актуальною. Спалах інтересу сучасної молоді до магії та її формул, спричинений знаменитою епопеєю про Гаррі Поттера, призвів до того, що чарівництво (Charms) деінде вже цілком офіційно викладають як „наукову дисципліну”. І тут раптом на повний зріст встає древній жанр заклинання, який колись поспішили поховати, але він зо два тисячоліття таївся, приймаючи різні обличчя подібно до Протея, в різноманітних риторичних та поетичних текстах, у лицарських романах і проповідях, в журналістиці, в модерністській і постмодерністській поезії, в рекламі і в політичних промовах.

Магія слова в язичницьких уявленнях про світ

Магічні вербальні формули, які вимовляються, декламуються або ж співаються, творяться у зміненому стані свідомості, сполучаються з виконанням певних рухів і спрямовані на можливе переформатування дійсності та формування, як вже зазначалося, „нової реальності”. Така магічна дія відбувається зазвичай на межі свідомості й підсвідомості, в стані напівсну, медитації; характерно, що сибірські шамани починають своє входження у транс з глибоких позіхань²⁸.

26 J.M. Bocheński, *Sto zabobonów. Krótki filozoficzny słownik zabobonów*, Łódź–Warszawa 1988, s. 118.

27 Інколи можна почути, що цю гордовитість прищеплено Біблією, в якій Адам, мовляв, самим Богом призначений панувати над всіма іншими творіннями. Але концепція людини як „царя природи” виникла, незалежно від Біблії, в елінізованому язичницькому світі, й саме вона найперше лягла у підґрунтя ренесансного міфу про людину. Біблійний погляд на роль людини у Всесвіті не містить ідеї „володарювання над природою”.

28 Принагідно зауважу, що паралельно з заклиальною магією в усіх без винятку архаїчних духовних системах культивувалася, так би мовити, „магічна онейрологія”. Для первісної людини межі між сном і реальністю не існувало; в розвинених цивілізаціях Стародавнього світу (Єгипет, Вавилон, Греція та Рим тощо) сновидіння вважалися божественним втручанням в долю людини, смисл якого тлумачили особливо обдаровані особистості на кшталт біблійного Йосифа. Той змінений стан свідомості, про який останнім часом почали так багато говорити,

Це – *теургія*, зв'язування ворожих сил світу волею людини-богоборця, яка реалізується в магічних слові й дії, котрі набувають в усній традиції більш-менш усталеного характеру. Тут прийнято диференціювати такі фольклорні жанри, як *замовляння*, *заклинання* та *прокльони* (англ. *Charms: Incantations, Spells and Curses*; польськ. *zaklęcia i uroki*). Усе це архаїчна вербальна магія дописемної епохи, тексти, яким приписувалася чарівна сила. Характерний термін *Incantations* – заклинання (від *incantare*): глибинна семантика тут визначена словом *cantare* – співати; спів і танок в архаїчному суспільстві – не-буденні, святково-сакральні форми творчості: голосно вигукують моління (лат. *oremus!*²⁹), співають і танцюють перед богами. Часто тут уживані незрозумілі слова й формули типу *Абракадабра*, покликані створити атмосферу загадковості й таємничої глибини.

Складаються такі тексти в умовах первісного протистояння людини незрозумілим і грізним силам природи, як-от, наприклад, хвороба, що мислиться як

є своєрідним „шлюзом” переходу до нового життя, нової реальності, й він починається саме з напівсну, з медитації, яка розкріпає від диктату звичної реальності й логіки та дає простір образотворчості. Саме тут і народжується почуття можливості отримання „влади над демонами”, але це справа небезпечна й вимагає захисту особистості мага. В індійській традиції це, наприклад, т. зв. Хрест Бодхі – благословення всім живим істотам Всесвіту перед тим, як вчинити магичну дію, зокрема заклинання. У Європі є від часів Аристотеля формувалася потужна установка на позитивне вивчення світу *realia*, та й трансплантація на європейський ґрунт Біблії, в якій про Потойбічне мовиться надзвичайно стримано, лише посилила цю установку. Однак потреба в дивних мандрівках у світ чарівного й незвіданого спричинилася до вибуху окультизму у Відродженні, до наркотично насичених відьомських польотів на шабаш, що призвело до гальванізації старовинних язичницьких магичних практик, які до тоді в основному жевріли по селах. Недарма в європейському мистецтві Нового часу починаючи з епохи Контрреформації (бароко, романтизм, модернізм) з такою енергією звучить кальдеронова тема „Життя є сон”, а в масовій культурі виникають незчислені „Сонники”. Вочевидь, у цій смутній сфері психіки народжуються й механізми *оборотництва* („перетворення на звіра” – вовка в європейців, лисицю – в китайців і т.д., що трансформувалося у казку про тварин і чарівну казку), та таких феноменів, як *берсеркство* – берсерками називали особливих воїнів з-поміж германських варварів, котрі билися проти озброєних і закутих у залізо ворогів голіруч (можливо, що тут вживалися й психотропні засоби на кшталт грибів-мухоморів).

- 29 Звичний для сучасної української мови вислів „Орати землю” колись фактично, мабуть, означав „Молити землю”; землеробський труд розумівся як підтримання космічного ладу; якщо землеробство западеться – світ завалиться. Етимологічно слово *орати*, подібно, споріднене з д/інд. вед. *āryati* „вихваляє”. Звідси й назва у православному церковному обряді довгої стрічки, що підноситься пальцями вгору, частини облачення дякона, який спонукає людей до молитви, – *орар*. Цей сакральний зміст абсолютно щезає в російському слові *орать* – голосно, непристойно кричати, яке виникає в секуляризованій культурі Росії XVIII–XIX ст.

раптова й підступна атака ворожих людині сил. Молода, недосвідчена мати³⁰, яка притискує до грудей дитину, котра палає в гарячці, ще нічого не знає про хвороби та їх лікування, не навчена ще збирати цілющі рослини; вона у відчаї лепече якісь загрозливі чи прохальні слова, прагнучи розв'язати неочікувану біду, звести її нанівець, умилювати або налякати ті незрозумілі й ворожі сили, що раптом заявили право розпоряджатися життям її дитини. Екстатичне мурмотіння, крик, жестикуляція, використання речей і речовин у душі симпатичної магії – для привернення й поєднання подібностей – це була відчайдушна спроба віднайти належну гармонію з Буттям. При цьому корінь ситуації – не стільки в ірраціональних пориваннях, скільки якраз в інтелектуальному сумніві щодо основ світового ладу, космічного порядку. „Підвищена напруженість, екстатичність, «священна тривога» або навіть «священний жах» ритуалу (і замовлянь як його складової) явище не первинне, а вторинне. Показник розпаду космічного «ладу», «тріщина світу». Чим більше вислизає з-під ніг людини онтологічний, буттєвий ґрунт, чим сумнівніша й проблематичніша готовність світобудови відгукнутися на її поклики, – тим екстатичніші, надривніші, форсованіші ритуальні засоби” – зазначає М. Новикова³¹. За жанровою природою, це, звичайно, лірика, спалах почуття, в якому контамінуються материнська любов, переляк і обурення, прагнення повернутися до світової гармонії, розпач і надія. Скоріше за все, всупереч поширеному уявленню про те, що у системі фольклорних жанрів найперше формується епос, найархаїчніші словесно-художні структури були саме таким ліричними фрагментами, які народжувалися не як спокійне осмислення значних подій у минувшині роду-племені, не як увічнення пам'яті героїв, а як палаюча, нагальна потреба оберекти життя беззахисної дитини, помститися більш сильному ворогові, наславши на нього лихо тощо. З магії слова народилися жанри молитви, замовляння, заклинання і прокляття, а поетичне мистецтво взагалі спочатку сприймалося як вид магії, й поетів шанували як чарівників і віщунів. Віра в чарівну силу слова відзначається в усіх архаїчних суспільствах світу. Це первісна теургія, зв'язування волі богів і демонів людським словом та магичним ритуалом. Так, сибірські шамани вірять, що словом можна подолати божества хвороб (*баабай*), а прокляття, складене у віршах, обов'язково досягне своєї цілі. Бабки-шептухи, що й донині деінде практикують по українських селах, ведуть свій родовід від „інтелігенції” кам'яного та бронзового віку – від чаклунів, які силою слова рятували

30 Середній вік найдавніших людей фахівці-демографи визначають у 20 років.

31 *Українські замовляння*, упоряд. М.Н. Москаленко, авт. передмови М.О. Новикова, Київ 1993 [*Ukrains'ki zamovlânna, uporâd. M.N. Moskalenko, avt. Peredmobi M.O. Novikova, Kiïv 1993*], с. 12.

людину від біди, або ж здатні були ту біду навести. У найперших цивілізаціях, скажімо – месопотамській, така постать оточена шануванням:

Характерно, що лікування людини було спрямоване не на позбавлення її тіла від демонів взагалі, а лише – на вигнання злих демонів, місце яких мали зайняти добрі [...] Велику роль у магічних операціях відводили слову, „сокровенне слово” заклинань передавали як таємне знання [...] Зауважимо принагідно, що шумерські лікувальні заклинання виявилися напрочуд живучими. У середньовічній Європі лікарі, оглядаючи хворого, повторювали формули шумерських жерців: „Хілка! Беша!”, хоча значення цих слів було вже давно втрачено. Лише через декілька століть, після розшифровки клинописних таблиць Месопотамії, з’ясувалося, що це було звернення до духів: „Згиньте!”, „Всоромтеся!”. Вважалося, що це слово відкривало глибини буття, як, наприклад, у заклинанні проти Уруку (демона, що викликає хворобу), що будується на гіпнотичній ритміці повтору: „Злого бога, злого демона, демона пустелі, демона гірських вершин, демона моря, демона болота, злого генія, могутнього Уруку, злого вітру, злого демона, який на тіло хворобу напускає, вражає все тіло, – заклини його, дух неба! Заклини його, дух землі!” [...] Заклинателі користувалися пошаною й були хранителями культурної традиції, починаючи, мабуть, від дописемних часів³².

Реліктові явища такого роду спостерігаються і в Середньовіччі – як відомий феномен *двовір’я*. Термін цей залишається дискусійним, але найчастіше його використовують як позначення синкретизму язичництва з християнством³³. Утім, у Західній Європі таке теж зустрічається: це, наприклад, німецькі Мерсебурські закляття (IX чи X ст.), які мали допомогти звільнитися від ув’язнення, оберегти від ворога, а також вилікувати ногу коня через апеляцію до міфу про коня Бальдра (*кістка до кістки, кров до крові, член до члена, щоб були склеєні*). Такі архаїчні тексти „проростають” християнськими мотивами типу „Іхав Христос на кобилі...”. Або – наведений вище приклад з фольклору українців

32 М.Ю. Чікарькова, *Біблійний антропоцентризм та його роль у становленні європейської культури*, Київ 2010 [M.Ů. Čikar’kova, *Biblijnij antropocentryzm ta jogo rol’ u stanovlenni evropejs’koj kul’turi*, Kiïv 2010], с. 66–67. Оригінальні тексти месопотамських екзорцизмів, спрямованих проти злих сил, можна знайти в книзі: G. Markham, *op. cit.*, p. 736.

33 Н. Стратонова, *Двовір’я як феномен релігійної ідентичності Київської Русі*, „Наукові записки (Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка)” 2012, Серія „Культурологія”, вип. 7 [N. Stratonova, *Dvovir’â âk fenomen religijnoi identičnosti Kiïvs’koï Rusi*, „Naukovî zapiski (Kiïvs’kogo național’noġo un-tu im. T. Ševčenska) 2012, Serîâ „Kul’turologiâ”, vip. 7], с. 295.

Закарпаття, де поруч з язичницькою нечистю (*віди й відята, дюг і дюговиця* тощо) фігурують Содом і Гоморра.

Вербальний компонент доповнювався різними рухами, узгодженими з одночасним проголошенням слів. Закарпатське закляття супроводжувалося загрозливими рухами меча. Дуже давно виникає такий феномен як „чарівна паличка”³⁴; Горгій, Gorgias, (V–IV ст. до н.е.), один із фундаторів давньогрецької риторики, таку паличку, запозичену з народних магічних практик, використовував при виголошенні промови, маніпулюючи увагою слухачів.

Безпосередньо феномен античної риторики був викликаний до життя прагненням вивчення й практичного використання цієї креативної сили слова. Нагадую, що Аристотель, Arystoteles, (IV ст. до н.е.) запропонував визнати за основну мету красномовства *переконання*. Але релятивність язичницької моралі, рівне шанування Добра й Зла в свідомості поганина визначили те, що тут вчили найперше, як *переконувати*, а не *в чому переконувати*. Логіка в риторичі античності потроху все ж таки бере гору над емоціями, хоча аж ніяк їх не обмежує. Аристотель розділяє риторику та поетику, що означає чітку диференціацію *красного письменства* (розважальне художнє слово) і *красномовства* (утилітарне слово, спрямоване на переконання: це сфери політики, судочинства, релігійної проповіді, побутових стосунків). Чіткої межі між ними, втім, ніколи не існувало: поети інколи „вчили жити”; оратори незмінно активно запозичували поетичні прийоми. При цьому характерно, що навіть Вергілій (Publius Vergilius Maro) особисто сумнівався, чи ж не обманює його „солодке безумство” натхнення, а в щирості давньогрецького оратора, особливо ж софістичного спрямування, сумнівалися всі; в народі такого оратора іменували *котьс* (брехун). Авторитетові античного ратора не допомогло й те, що в часи Римської імперії йому надано було право носити золотий вінець, а чиновники рангу прокуратора мали вступати йому дорогу: риторика вважалася за мистецтво облукання, й характерно, що до новонароджених християнських громад риторів не приймали, допоки вони не зречуться своєї професії. Всевидячого Ока в античній свідомості не існувало, й фраза Понтія Пілата „Що є істина?”, звернена до Христа, прекрасно змальовує ситуацію.

Що ж, ніщо людське, як казав персонаж Плавта, людині не чуже... Навіть боги наприкінці античної епохи антропоморфізувалися настільки, що в Лукіана сварка Зевса з Герою через Ганімеда виглядає побутовою сценкою.

34 Ця „чарівна паличка” перейде в більш пізні середньовічні казки й проникне в світ літератури (паличка феї в казці Ш. Перро „Попелюшка”), а також фізично трансформується в жезл, яким розмахували й били в підлогу керівники музичних колективів. Утім, як не дивно, диригентська паличка виникла незалежно від цієї традиції – один з композиторів початку XIX ст. додумався диригувати оркестром руркою, скрученою з нотного листа.

На таких богів можна було впливати запросто: зайва тушка ягняти чи амфора олії на жертву – і справу зроблено. В елліністичну епоху заняття магією, тобто – зв'язування волі богів людиною, були фактично дискредитовані масовим шарлатанством, і спрямований найперше проти християн твір того ж самого Лукіана *Про смерть Перигріна* (Lukian, *Peri tes Peregrinu Teleutes*) оносить до нас цю загальну атмосферу скепсису й зневіри. Гранично ідеалізований образ світлого мудреця-мага, борця проти демонів і лихих людей, залишився лише на сторінках роману софіста Філострата *Життя Аполлонія Тіанського* (Flawios Filostratos, *Vita Apollonii Tyanensis*). З іншого боку, характерна реальна еволюція св. Кіпріана, який пройшов через усі відомі на той час магічні практики, щоби зректися теургії й стати християнином; тут відбулося зростання авторитету християнської проповіді. Поривання заклинателя-поганина до контакту з незрозумілими силами космосу починає поступатися прагненню досягнути повноту Божого Слова, закарбованого в Об'явленні – Біблії, котру продиктував людям сам Бог.

Божественне Слово як ключове поняття великих релігійних систем. Формула אָמֵן (амінь) як можливе ключове слово первісних вірувань людства

Отож, в юдео-християнській системі первісна віра в силу слова трансформувалась у концепцію креативного Божественного Слова. Так, усім відоме біблійне слово *амінь* – אָמֵן (āmēn) походить від гебр. прислівника і має сакральний зміст *справді, дійсно, хай так буде*; слово це, уживане також і в ритуально-богослужбовій практиці християн та мусульман, має відповідні значення в давн.-грецьк. αἰνῶν (ámin) та лат. ámen (ámen). Воно утворене від кореня, що означає *бути гідним довіри*, й у *Старому Завіті* сигніфікує непорушність покладання людини на Бога (Іс. 65:16). За функцією своєю це слово покликане чудотворити, як і виголошення імені Божого (יהוה – Ягве', тобто *Суций*, або ж *Той, Хто є причиною буття*), це ім'я в юдеїв можна тільки писати, але не вимовляти; виголосити його раз на рік міг лише первосвященик у Святає святих Храму³⁵. Чарівництво ж у *Старому Завіті* суворо засуджується: „Ворожки не залишай у живих” (Вих. 22:18; див. також: 2 Цар. 21:6)³⁶. У Новому Завіті слово *амінь* стало означати істинність вислову: „Відрік Ісус: «Істинно, істинно кажу...»” у церк.-сл.

35 На антихристиянськи налаштованих сторінках Талмуду твердиться, що „раббі Єшуа” (Ісус Христос) підслухав, як первосвящеником вимовляється це ім'я, і саме це дало йому силу творити чудеса.

36 Аура чарівника, що керує демонами, склалася навколо старозавітного Соломона поза Біблією (Сулейман в арабських казках „1001-ї ночі”, повелитель джинів).

варіанти: амінь, амінь глаголю” (Ів. 3:5)³⁷. *Амінь* виголошується в плінні Літургії, зокрема використовується як смислова емфаза між окремими псалмами (διάψαλμα) або промовляється вірними після проповіді. Перейшовши у світ українського фольклору, слово *амінь* почало використовуватися у магічних замовляннях та заклинаннях тощо³⁸.

У язичництві Добро й Зло були від початку рівноправні й рівносильні; тут людина могла поклатися у своїй боротьбі зі всесвітом лише на саму себе, поборовши або улестивши якусь кількість богів та демонів. У стародавньому язичницькому світі широко культивувалися *екзорцизми*. Цей термін походить від грецького дієслова ἐξορκισμός – *заклинати, зв’язувати клятвою*; пізніше воно стало означати також *виганяти*. Екзорцизми уживалися в різних давніх релігійних системах, у *Старому Завіті* про них згадано у книзі Товіта (8, 1–3), яка в православ’ї іменується другоканонічною, а у протестантів, як і в юдаїстів, вважається за апокриф³⁹.

І ось на це уявлення наклалися система юдео-християнська, в якій світ було створено Словом Божим, Передвічно народженим Ісусом Христом. У цій другій системі Зло не було від початку альтернативною силою, воно стало, як каже св. Августин (Augustyn), лише тінню Добра; диявол лише мавпує Бога, і може розраховувати лише на титул Master, тоді як Творець іменується Creator. Та Христос приходить саме до людини, взявши на себе її тілесний образ і максимум людської кривди й страждання – щоб своїм воскресінням продемонструвати кінцеву поразку Зла. Тут, як каже Августин, можна триматися власних бажань, а можна з любов’ю, добровільно віддати свою волю Богові, Отцеві свободи. Адам у раю, ще не зіпсований первородним гріхом, богоподібний

37 Цікаво, що священна мантра ведичної релігії та брахманізму ($A \rightarrow U \rightarrow M^*$), яку часто пишуть як ОМ, вважається як адептами цих релігій та буддистами первинною, такою, що розкріпає *наді* (енергетичні канали тіла) й активує енергетичні центри (*чакри*), тобто вивільнює креативну енергію, означаючи живий дух людини, який є часткою божественного духу Тримурті (Брахми, Вішну і Шіви). Повторення цих мантр (*japa*) здатне змінювати світ (див. також: R.Nagarathna, H.R. Nagendra, *Autonomic changes during «OM» meditation shirley telles*, „Indian Journal of Physiology and Pharmacology” 1995, vol. 39, no4, p. 418–420). Водночас $A \rightarrow U \rightarrow M^*$ очевидно має не лише адекватну щодо *амінь* фонетику, а й семантику. Ситуація в цілому свідчить на користь думки про єдині витоки ключових слів релігійної культури людства, особливо ж в аспекті реконструкції прамови колись єдиного й доволі малочисленого людського племені. Але ситуація потребує окремого кваліфікованого аналізу.

38 В.М. Войтович, *op. cit.*, с. 9.

39 У Новому ж Завіті первосвященик звертається до Христа так: „Заклинаю тебе живим Богом, щоб ти сказав нам, чи ти Христос, Син Божий” (Мт. 26:63), але це означає радше присягу.

насамперед саме тому, що отримує від Бога право називати речі іменами, тобто – отримує мову, в чому віддзеркалюється Акт Творіння світу Божественним Словом. Відтак нове життя для людини починалося з моменту усвідомлення присутності Бога, Божественне Слово – Об’явлення відкривало шлях у Вічність. Магія, з її „земним тяжінням”, в цій системі – хибний і облудливий шлях, вона є служінням нижчим істотам, створеним Богом і повсталим проти нього, – демонам⁴⁰; це заперечення волі Божої. Тому жанр Charms автоматично витіснявся на маргінес й культивувався переважно в середовищі язичницько-селянському (*paganus*).

Проте язичницький народний досвід здавна фіксувався на письмі, спершу – у вигляді манускриптів (єгипетські папіруси, римські „шкідницькі таблички” тощо), а в ренесансній та постренесансній Європі навіть друкувався під назвою Гримуар (фр. *Grammaire*, від старофранц. *grammaire*, яке початково означало просто книги, написані латиною, та від XVIII ст. це книга, яка містить тексти магичних заклинань та поради щодо їхнього виконання). Старовинний, переважно сільський за генезою фольклорний досвід у цій галузі, як і усяке чорнокнижжя на його основі, були приречені жевріти на маргінесі цивілізованого світу. Адже у просторі благочестивого ходіння перед Всевидючим Оком не було місця окультним змаганням, бо „Бог є світло, і немає в Ньому ніякої темряви” (Ів. 1:1,4–5). В очах середньовічної Церкви всяка язичницька теургія трактувалася або як марновірство, або як спілкування з сатаною, що категорично засуджувалося церквою.

Та спалах цікавості до призабутого народно-язичницького ворожбитства в епоху Ренесансу примусив церкву звернути на ситуацію окрему увагу. Християнські священнослужителі почали культивувати нові, власні екзорцизми, які мусили протистояти сатанинським чарам. У церковній практиці екзорцизми становлять важливу складову духовного життя. Вигнання бісів у Католицькій Церкві починається зі слів: „Adjure te, spiritus nequissime, per Deum omnipotentem”⁴¹, що одразу ж розставляє пріоритети. Найпоширеніший у Православ’ї екзорцизм починається з цитування 67 псалма (Пс. 2–3), що переростає в заклинання Чесним Хрестом:

Молитва до Чесного Хреста проти злих духів⁴² Нехай воскресне Бог і розвіються вороги Його, і нехай біжать від лица Його всі ненависники Його.

⁴⁰ Як демонів у Біблії усвідомлено і язичницьких богів (Пс. 95:5).

⁴¹ Приводжу тебе, найлютіший дух, до присяги Всемогутньому Богові.

⁴² *Bibliâ kanonična. Knigi Svätogo Pis'ma Starogo j Novogo Zapovitu*, pereklad profesora ĭvana Ogiënka iz давньоєврейської j грецької на українську мову, Українське Біблійне

Як щезає дим, нехай щезнуть, як тане віск від лиця вогню, так нехай згинуть біси від лиця тих, хто любить Бога і осіняє себе хресним знаменням і в радості промовляє: радуйся, Пречесний і Животворчий Хресте Господній, що проганяєш бісів силою розп'ятого на тобі Господа нашого Ісуса Христа, що до пекла зійшов, і подолав силу диявола, і дарував нам тебе, Хрест Свй Чесний, на прогнання всякого супротивника. О Пречесний і Животворчий Хресте Господній, допомагай мені зі Святою Дівою Богородицею і з усіма святими Небесними Силами завжди, нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь.

Доля жанру Charms в Новий час

Отож в епоху Ренесансу, як вже згадувалося, відродилися не лише жагучий інтерес до злетів античного мистецтва й коренів християнства (Реформація), а й цікавість до язичницького окультизму, що призведе невдовзі до справжнього вибуху цікавості до диявола, а XVII ст. навіть називатимуть „золотим віком сатани”, що визначається відродженням язичницького окультизму та відьомськими процесами. Починають правитися чорні меси; саме тоді, а не в Середньовіччі як такому, запалали відьомські багаття, на які гуманізм, як влучно зазначив польський дослідник М. Комар (Michał Komar), дивився „холодними очима гада”⁴³. При цьому не лише відомі ренесансні авторитети з магії Агриппа Неттесгеймський (Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim) та Йоганн Вейер (Johann Wier), а й один з фундаторів світогляду Нового часу Ф. Бекон (Francis Bacon) були переконані, що магія – теж наука. Але в епоху Просвітництва, позитивно-матеріалістичне знання поступово витісняючи славу усяких там Каліостро (Alessandro di Cagliostro), вже *ab ovo* розглядає усі ці явища однозначно – як марновірство й мракобісся.

Далі ж сталося те, що сталося. Протягом століть поступово заперечувано змістовність магичних практик і радикально редуковано християнські ідеали; усе „потойбічне” й „містичне” потроху набуло статусу марновірства й було проголошено установку виключно на позитивне знання, апеляцію у спілкуванні найперше до раціонально-наукового аргументу. Це пов’язано з утвердженням

Tovaristvo 2015 [Біблія канонічна. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, переклад професора Івана Огієнка із давньоєврейської й грецької на українську мову, Українське Біблійне Товариство 2015], с. 1232; 2) Molitva do Česného Hresta – Veritas [Молитва до Чесного Хреста – Veritas]. Електронний ресурс: https://www.facebook.com/permalink.php/?story_fbid=271871285725573&id=100087081091408 [дата доступу: 13 вер. 2022].

43 М. Komar, *Czarownice i inni*, Kraków 1980, s. 157.

антропоцентризму, визначеному гуманістичним світоглядом⁴⁴; додамо, що постренесансний гуманіст захоплений титанічною ідеєю перебудови цього недосконалого світу, від якого Бог відступився (деїзм); можливо, втім, що ніякого Бога насправді немає (атеїзм). Усе це згодом виливається у грандіозні утопічні проекти, що сприймаються як майже наукове обґрунтування, і, що значно гірше, в спроби їх тотальної реалізації.

У формуванні науки XVIII–XIX ст. запановує т. зв. ньютоно-картезіанська парадигма, яка базується на пріоритеті логіки. Р. Декарт (René Descartes), видатний філософ цього періоду, саме інтелектуальність покладає в основу екзистенції людини – „Я мислю, отже – я існую”. Логіка, наукове знання тріумфально домінують в культурі XVIII–XIX ст., потіснивши такі смутні для позитивіста сфери духу, як релігія або художньо-поетична міфотворчість. Відтак світ слід було перетворити, вдосконалити силою вже людського слова, яке непомітно переростало в діяння. Вкрай симптоматично, що Фауст у Ґюте (Johann Wolfgang von Goethe), надумавши перекладати з койне Євангеліє від Івана, яке починається знаменитим „На початку було Слово...” (мається на увазі Ісус Христос), без вагань тлумачить грецьке λόγος як *справа, діло*.

Та остаточної ерозії магічних поривань, так само, як і християнського спіритуалізму, відбутися усе ж таки не могло. Реально й XVIII ст. було не тільки Віком Розуму, а й Віком Окультизму; той самий Каліостро чи граф Сен-Жермен – не менш характерні його представники, ніж Вольтер (Voltaire) чи Дідро (Diderot). Епоха активно культивувала ірраціоналістичні концепції, культ творчої фантазії, містицизм тощо. Характерно, що після революції 1789 р. у Франції чарівництво було заборонено, але тут-таки видається друком *Великий Грімуар* (*Grand Grimoire*). Отож протягом XIX ст. в Європі тихо, проте активно, зростає інтерес до всіяких сонників, до народного ворожіння, до автоматичного письма („диктують духи!”), далі – до спіритизму, до феномену Блаватської тощо. Потужну підтримку почало давати знайомство з язичницькими культурами колоній, особливо ж Індії, до якої Блаватська, Рерихи та ін. потягнулися за підкріпленням, бо античний та „варварський” європейський досвід магізму був явно недостатнім.

Відтак з покинутих шахт старовинної теургії почали знову видобуватися – спочатку помалу, а дедалі інтенсивніше – небезпечні речовини, що здатні були дати неймовірні за силою враження: це вже було дещо сильніше, ніж „белени наїстися” й злітати потай на шабаш, подібно до сільських відьом, колоритно описаних, скажімо, Гоголем (Nikołaj Gogol).

44 J.M. Bocheński, op. cit., s. 25.

Тобто у колективному несвідомому європейського суспільства продовжують жити певні ключові поняття та змістовні кліше й язичницької вербальної магії, й релігійних концепцій Середньовіччя, зокрема – переконання в силі Слова, яким навіть було створено світ. У секуляризованій свідомості Бог щезає, однак психологічна модель *творення світу заново* залишається. До „нового світу”, „нового життя” спрямовують численні утопії та партійні програми, що розцінюють на протигагу християнській концепції Царства Небесного, яке неодмінно настане (в есхатологічній проекції) і протистоїть тимчасовому, несправедливому й приреченому на небуття Земному Граду. „Тут і зараз!” – кажуть прогресисти, прихильники ідеї перебудови земного світу на раціональних началах.

Утім, на рубежі XIX–XX ст. у філософській думці Європи підноситься ірраціоналізм, що базує світосприйняття на чуттєво-емоційному первені (Шпенглер – Oswald Spengler, Дільтей – Wilhelm Dilthey, Бергсон – Henri Bergson, психоаналіз Фрейда – Sigmund Freud та Юнга – Carl Gustav Jung). Відповідно у поезії символісти знову висуюють – на протигагу розуму – осяяння, передчуття й містичне прозріння як єдино вірний шлях осягнення глибин Буття: Верлен (Paul Verlaine) закликає „зламати шию красномовству” (тобто – логічно-раціональному началу) в поезії; Аполлінер (Guillaume Apollinaire) відмовляється від гордості французької граматики – розвиненої пунктуації. Вінчає ці прагнення вчення Ж. Дерріда – Jacques Derrida (2 пол. XX ст.), яке потужно вплинуло на філософію, соціологію та літературну теорію. Дерріда вважав апеляцію до логіки й розуму лише „ефектом риторичних взаємодій”, закликав і пропонував деконструктивне прочитання текстів, з відмовою від формування концептів й інтерпретації, посунувши в правах „нарцисичний” голос автора й звільнивши місце для „іншого голосу” (читацького). Мова мусила розкріпачитися від диктату логіки; прикметна також цікавість мислителя до проблеми божевілля, яку фактично ігнорувала просвітницько-марксистська думка (*Cogito i проблема безумства – Cogito et histoire de la folie*).

При цьому потроху складалися умови для відновлення у секуляризованому суспільстві інтересу до спадщини релігії й магії. Ось характерна ситуація. Як відзначав К. Шмітт (Carl Schmitt), наша європейська сучасність часто є адаптацію постулатів християнства у політичну площину. Поняття на зразок „совість”, запроваджені Біблією, почали усвідомлюватися як „загальнолюдські”, притаманні всім без винятку культурним системам, хоча ті ж само стародавні греки прекрасно обходилися без совісті⁴⁵. Відтак жоден політичний злочинець не буде, як в добрі старі часи, хизуватися своєю жорстокістю та бездушністю,

⁴⁵ С. Абрамович, *Совість як історико-культурна категорія*, „Емінак. Науковий щоквартальник” 2015 [S. Abramovič, *Sovist' âk istoriko-kul'turna kategoriâ*, „Êminak. Naukovij šokvartal'nik” 2015], no 4(12), c. 129–136.

ні, він обов'язково демонструватиме ніжні почуття до сім'ї чи природи, великодушність, вегетаріанство, кохатиметься у мистецтві і т.п. При цьому він обов'язково буде спиратися ще й на позитивну науку, позаяк неповноцінність єврея, цигана, слов'янина чи буржуя слід довести об'єктивно. І хоча „арійської фізики” так і не вдалося створити, однак там, де запанували секулярні релігії комунізму або фашизму, наука потрапила в міцні лабета політичного диктату, а поводири нового суспільства виходили з нехитрої піонерської ідеї: „Мы рождены, чтоб сказку сделать былью!” Наука в цих міцних обіймах ладна була обіцяти, що завгодно; згадаймо Трохима Лисенка.

Наука, звичайно, – це святе, але при цьому що комуністи, що фашисти про всяк випадок дуже цікавилися магією та взагалі всяким окультизмом, але зовсім не для поширення цих знань. У гітлерівській Німеччині місію оволодіти таємним знанням покладено було на доволі таки законспіроване товариство „Аненербе” (Studiengesellschaft für Geistesurgeschichte, Deutsches Ahnenerbe e.V.); у Радянському Союзі магічну літературу терміново закрили у спеціальних схронах бібліотек і вільно користувалися нею тільки «просунені» чекісти на кшталт відомого Блюмкіна. Постаті кшталту В. Месінга (Wolf Messing) мусили дефілювати між цими полюсами, ризикуючи життям. Краплі забороненого знання просочувалися через всілякі концерти, сеанси гіпнозу тощо, але оточені вони були аурую загадковості і неприступності.

Як результат всіх цих процесів у свідомості сучасної людини, як у Гольфстрімі – дві протилежні течії співіснують. Позірна впевненість в силі логіки й віра в науку дивним чином уживається із підсвідомою установкою на емоційний герць, зомбіювання співбесідника, словесне облукання в дусі „чорної риторики”, з нечуваними за інтенсивністю й масштабами пропагандою та рекламою тощо.

І, здається, число довірливих аж ніяк не меншає, навпаки. Частина суспільства завжди не любить самостійно мислити й аналізувати, розшукувати інформацію, приймати рішення і зазвичай повторює ідеї, які отримує від тих, кому звикла довіряти. Формується такий феномен, як *niap* (англ. *public relations*, PR). PR, або зв'язки з громадськістю – це свідомо спрямований на побудову відносин певних соціальних структур з широкою спільнотою процес, що склався в умовах глобалізації та демократизації життя у XX–XXI ст. Це своєрідна технологія, яка, за задумом, допомагає суспільству краще формувати свої цінності та інтереси.

Так, наприклад, на тлі напруження в суспільстві на рубежі XX–XXI ст. гендерної проблеми робить ґрунтовний аналіз досліджень, присвячених різноманітним гендерним аспектам реклами, Л.Д. Уолін (Lori D. Wolin)⁴⁶, яка, зокрема, відзначає

⁴⁶ L.D. Wolin, *Gender issues in advertising – An oversight synthesis of research: 1970–2002*, “Journal of Advertising Research” 2003, vol. 43, no 1, p. 111–129.

зменшення кількості праць, традиційно зосереджених на репрезентації маску-лінності і фемінності. Ця теза також підтверджується розвідками У.Е. Кілборн (William E. Kilbourne)⁴⁷ та інших.

Однак ці започаткування одразу ж почали витіснятися недобросовісною рекламою, яка є справжнім лихом нашого сьогодення. В українському законі „Про рекламу” (від 03.07.1996 N 270/96-ВР) вона характеризується як така, що „вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця і способу розповсюдження”. Коментарі тут, як кажуть, зайві: це зомбіювання споживача можна сміливо ставити поруч з таким явищем, як огорнена покровом таємни-чості шкідлива магія. Різниця між ними лише в тому, що чорне ворожитство чи то досягає своєї мети, чи то ні, а недобросовісна реклама шкодить напевно.

Та усе ж такі недобросовісна реклама – значно менше зло, ніж, скажімо, поява в наші дні широкого фронту публікацій та стримів, дуже пильно й про-фесійно зосереджених на маніпуляції політичною свідомістю суспільства. Тут часто виникає т. зв. чорний піар – маніпуляція: ідеологічна, або „промивання мозку”. Піар професійний, у класичному розумінні, не має нічого спільного з „чорним піаром”, зокрема повністю виключає підкуп ЗМІ. Чорний же піар цілком базується на підкупі, він використовується для пропаганди сумнівних ідеологій або прихованих групових інтересів. Маніпуляції тут відбуваються по-ступово й приховано, вони вимагають складного маскування і високого рівня захисту. Отже, непомітно, але наполегливо починають з’являтися так звані замовні політичні або рекламні статті, в яких замовник залишається десь на-чебто далеко, в жоден спосіб не анонсуєчи своєї зацікавленості в цій публікації.

Так, у попередні американські вибори гнучко й вправно вписалася діяльність російських спецслужб, які доводили дуже конкретно й з урахуванням специ-фіки психології реципієнта – афроамериканцям, домогосподаркам, підліткам тощо, – що єдиним рятунком для Америки є обрання президентом Д. Трампа (Donald Trump), на якого тоді у Кремлі чомусь поклали великі надії. Такі акції цілеспрямовано змінюють переконання, наміри та поведінку громадян. При-чому провідниками політичної маніпуляції виступають як окремі особи, так і всілякі комітети, установи та навіть цілі держави⁴⁸. Для запобігання маніпулю-ванню інформацією в соціальних мережах у кіберпросторі використовується

47 W.E. Kilbourne, *An exploratory study of the effect of sex role stereotyping on attitudes toward magazine advertisements*, “Journal of the Academy of Marketing Science” 1986, vol. 14, no 4, p. 43–46.

48 G. Whitfield, *On the concept of political manipulation*, “European Journal of Political Theory” 2022, vol. 21, no 4, p. 787–801.

т. зв. триада ЦРУ: конфіденційність, цілісність і доступність; особисті дані, секрети осіб чи компаній є приватними даними, які повинні бути зашифровані, система та дані в ній не можуть бути змінені та оброблені без авторизації⁴⁹.

Що ж, у сфері політики від часів Макіавеллі (Niccolò di Bernardo dei Machiavelli) панує установка на нещирість та відверте облукання, і в сьогоднішній дійсності терор, кримінально-мафіозні „поняття”, „віртуальна реальність” в голові якогось зарозумілого лідера дедалі частіше стають важливішими за реальність як таку. А питання поступу, вдосконалення й поліпшення життя, побудови „нового світу”, кращого за вчорашній, використовуються хіба що в популістичній парадигмі.

І це не місцеві, не локальні ситуації у рамках побутового існування. Коли Путін й інші російські очільники, прагнучи силоміць взяти гору в світі, ретельно маскуючи глибоке почуття власної неповноцінності й невідповідності тій ролі, яку собі незаконно привласнили, вперто й послідовно видають чорне за біле й навпаки, мобілізують у світовому масштабі людську порочність, слабості, моральну хиткість чи грошолюбство, шантажують людство атомною зброєю, розтоптавши всі моральні норми, що їх тисячі років фундавала людська спільнота, то це все свідчить про глобальний, планетарний характер явища. І всюди основним елементом цього згвалтування світу є пропаганда, що спирається на можливості нинішнього інформаційного суспільства, через що успіх Путіна давно перевищив успіхи німецького фашизму, в розпорядженні якого були лише преса, радіо й кіно. Якщо додати, що, за повідомленнями не одного вже блогера, кремлівська верхівка, при показному воцерковленні, вперто й послідовно практикує всякий окультизм, їздить до місцевих шаманів та навіть виписує чаклунів з берегів Амазонки – усе це з метою опору західній цивілізації, а ще краще – її повного знищення, то картина вимальовується, при всій її трагікомічності, більше зловісна, ніж смішна.

При цьому ми маємо справу з дуже чітким прикладом того, як самонавіювання схибленого очільника переростає у масове навіювання, зомбіювання й масовий психоз суспільства, яке сторіччями звикло беззастережно вірити владі, передавати їй право вирішувати за пересічного громадянина.

Установка на геноцид української нації, чітко сформульована Кремлем, підхоплюється потужним, добре винагородженим за свої зусилля, загоном пропагандистів, які в кращих традиціях заклиальної магії закликають чинити зло і загибель українському народу. Одна з найвідоміших путінських пропагандисток Маргарита Симоньян, головна редакторка телеканалу RT, міжнародного інформаційного агентства „Росія сьогодні” та інформаційного агентства

⁴⁹ P.W. Singer, A. Friedman, *Cyber Security and Cyber Warfare. What Everyone Needs to Know*, Oxford 2014, p. 58.

„Sputnik”, нахвалювалася спочатку, що Росія без зусиль зламає Україну („Что такое Украина?”) і однією з перших підтримала повномасштабне вторгнення РФ та її воєнні злочини, публічно закликала до масового вбивства українських дітей, до ракетно-бомбових ударів по цивільній інфраструктурі України. Ці наративи активно проштовхуються росіянами у світову пресу, формують негативний імідж України, торують шлях скепсису й зневіри, зводять загарбницьку війну проти українців до якоїсь „української кризи” чи такої собі „суперечки слов’ян між собою”. Дивно при цьому, що деякі християнські лідери, найперше ж патріарх РПЦ Кирило, не наважуються нагадати суспільству, яке тоне в цьому облуканні, що отцем брехні Біблія іменує диявола (Ів. 8:44).

Іншими словами, психологія людини в цілому, подібно, не міняється, й інтелектуальний розвиток, логіка, вміння переконувати силогізмами, освіченість (нехай часто й дуже сумнівна) продовжують часто залишатися лише додатковими знаряддями досягнення абсолютно ірраціональних цілей, що набуває форми відкритого зомбіювання й політичної пропаганди.

Висновки

Бачимо, що магічне прагнення перебудови світу силою слова постійно трансформується у плінні століть в різноманітних системах поетичного і риторичного характеру, постійно переливаючись за усталені кордони красного письменства та красномовства й породжуючи усе нові й нові жанрові модифікації. При цьому не лише відроджуються й оновлюються архаїчні психологічні механізми сугестії, від початку спрямованої до емоцій та підсвідомості: вона намагається захопити нові простори. Так, від часів пізньої античності в культурі спостерігається спроба відійти від традицій темних теургічних практик, апелювати до логіки й моральності. У Середньовіччі зроблено спробу зрівноважити ці два спрямування: християнська релігія при опорі на нові художні системи, паростки наукового мислення й схоластичне університетське розумування, поставила на меті ошляхетнити емоційні поривання й природну агресивність людини, прищепити через покаяння й ритуали, духовні вправи, орієнтовані на майбутнє „нове життя” у Вічності. Сугестія в цій системі широко використовується – і як апеляція до розуму, і як вплив на емоції, як у сфері літературно-художньої творчості, так і у сфері утилітарного мовлення. Та поступово набирає сили й ерозія цих прагнень, ренесанс язичницьких уявлень про можливості магічного впливу на світ; зокрема сугестія набуває резонансної проекції в ракурсі тієї парадигми титанічної „перебудови світу”, яку висунула європейська думка в еру Модерну, що викликало бурхливий розвиток індивідуального начала в лоні красного письменства та інших мистецтв, а також небувалий сплеск риторичної активності – як в усній, так і в публіцистичній сферах. Активність

ця спочатку була в релігійних рухах та в академічному середовищі, але відтак сконцентрувалась навколо проблем політики та економіки, особливо ж у наш час, у контексті світових війн, нечуваних міграцій та культурних контамінацій, зростання конкуренції тощо, дедалі частіше перероджуючись у справжню „індустрію брехні”, що свідчить про значну втрату авторитету науково-логічного мислення й неоязичницьке за природою своєю прагнення до панування над чужою свідомістю, до маніпуляції та зомбіювання.

Утім, ці питання, звичайно, дискусійні, і я сподіваюся, що інші дослідження дозволять зрозуміти цю проблему глибше.

Бібліографія

Друковані джерела

Bibliâ kanonična. Knigi Svätogo Pis'ma Starogo j Novogo Zapovitu, pereklad profesora ĭvana Ogiënka iz davnoëvrejs'koi j grec'koi na ukraïns'ku movu, Ukraïns'ke Biblijne Tovarištvo 2015 [Біблія канонічна. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, переклад професора Івана Огієнка із давньоєврейської й грецької на українську мову, Українське Біблійне Товариство 2015].

Shakespeare W., *The Comedies, Histories, Tragedies, and Poems of William Shakespeare* / William Shakespeare. *Winter's tale. Tempest. King John. King Richard II*, ed. Ch. Knight, London 1842, vol. IV.

Література

Abramovič S., *Sovist' âk istoriko-kul'turna kategoriâ*, „Ėminak. Naukovij šokvartal'nik” 2015 [Абрамович С., *Совість як історико-культурна категорія*, „Емінак. Науковий щоквартальник” 2015], no. 4(12).

Abramovič S.D., Čikar'kova M.Û., *Movlennëva komunikaciâ*, Kïiv 2013 [Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю., *Мовленнєва комунікація*, Київ 2013].

Adorno T., Frenkel-Brunswik E., Levinson D., Sanford R., *The Authoritarian Personality*, New York 1950.

Antonenko O.Û., *Rol' naviúvannâ v suspil'nomu žitti*, „Aktual'ni problemi psihologïi” 2009, t. 7, vip. 20, č. 1 [Антоненко О.Ю., *Роль навіювання в суспільному житті*, „Актуальні проблеми психології” 2009, т. 7, вип. 20, ч. 1].

Bocheński J.M., *Sto zabobonów. Krótki filozoficzny słownik zabobonów*, Łódź–Warszawa 1988.

Bojko O., *Specifika zamovlân' âk riznovidy verbal'noi magii*, [w:] *Prikladna lingvistika na Pivdni Ukraïni: zdobutki j pierspektivi. Kolektivna monografiâ*, Vinnicâ 2022 [Бойко О., *Специфіка замовлянь як різновиду вербальної магії*, [w:] *Прикладна лінгвістика на Півдні України: здобутки й перспективи. Колективна монографія*, Вінниця 2022].

Conley C., *Magic Words. A Dictionary*, San Francisco 2008.

- Čikar'kova M.Ů., *Biblijnij antropocentryzm ta joga rol' u stanovlenni evropejs'koj kul'turi*, Київ 2010 [Чікарькова М.Ю., *Біблійний антропоцентризм та його роль у становленні європейської культури*, Київ 2010].
- Filonenko O.G., *Renesansna magiâ i literatura fentezi: magični modusi, kodî ta obrazi*, [w:] *Vitoki literatyri fentezi. Poeziâ u kontekstî metažanru fentezi. Zbirnik materialiv naukovih seminariv*. 17.11.2016, Київ 2018 [Філоненко О.Г., *Ренесансна магія і література фентезі: магичні модуси, коди та образи*, [w:] *Витоки літератури фентезі. Поезія у контексті метажанру фентезі. Збірник матеріалів наукових семінарів*. 17.11.2016, Київ 2018].
- Garry J., El-Shamy H., *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature*, Armonk 2005.
- Kilbourne W.E., *An exploratory study of the effect of sex role stereotyping on attitudes toward magazine advertisements*, "Journal of the Academy of Marketing Science" 1986, vol. 14, no. 4.
- Komar M., *Czarownice i inni*, Kraków 1980.
- Lévi-Strauss C., *Pervisne mislennâ*, per. z fr., vstupne slovo ta primitki S. Josipenka, Київ 2000 [Леві-Строс К., *Первісне мислення*, пер. з фр., vstupne slovo ta primitki S. Йосипенка, Київ 2000].
- Malinowski B., *Coral gardens and their magic. A study of the methods of tilling the soil and of agricultural rites in the Trobriand Islands*, vol. 2: *The language and the magic of gardening*, London 1935 (1966).
- Markham G., *Healing Magic and Evil Demons. Canonical Udug-Hul Incantations*, Boston 2015.
- Nagarathna R., Nagendra H.R., *Autonomic changes during «OM» meditation shirley telles*, "Indian Journal of Physiology and Pharmacology" 1995, vol. 39, no 4.
- Okopień-Sławińska A., *Semantyka poetycka a metoda jej opisu. Na przykładzie poezji Baczyńskiego*, „Roczniki Humanistyczne” 1971, t. XIX, z. 1.
- Riker W.H., *The Art of Political Manipulation*, New Haven 1986.
- Singer P.W., Friedman A., *Cyber Security and Cyber Warfare. What Everyone Needs to Know*, Oxford 2014.
- Stratonova N., *Dvovir'â âk fenomen religijnoi identičnosti Kiivs'koj Rusi*, „Naukovî zapiski (Kiivs'kogo nacional'nogo un-tu im. T. Ševčenko) 2012, Seriâ „Kul'turologiâ”, vip. 7 [Стратонова Н., *Двовір'я як феномен релігійної ідентичності Київської Русі*, „Наукові записки (Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка)” 2012, Серія „Культурологія”, вип. 7].
- The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, 4th ed., ed. by S. Cushman, C. Cavanagh, J. Ramazani, P. Rouzer, Princeton 2012.
- Ukrains'ki zamovlânnâ*, uporiâd M.N. Moskalenko, avt. peredmovi M.O. Novikova, Київ 1993 [Українські замовляння, упоряд. М.Н. Москаленко, авт. передмови М.О. Новикова, Київ 1993].
- Vojtovič V.M., *Ukrains'ka mifologiâ*, Київ 2005 [Войтович В.М., *Українська міфологія*, Київ 2005].
- Weddeck H.E., *Dictionary of Magic Hardcover*, New York 1956.
- Whitfield G., *On the concept of political manipulation*, "European Journal of Political Theory" 2022, vol. 21, no 4.
- Wolin L.D., *Gender issues in advertising – An oversight synthesis of research: 1970–2002*, "Journal of Advertising Research" 2003, vol. 43, no. 1.

Інтернет-джерела

Braun K., *Pât' samych ârkih primerov lži Putina. 20 avgusta 2018* [Браун К., *Пять самых ярких примеров лжи Путина. 20 августа 2018*]. <https://nv.ua/opinion/pjat-samykh-jarkikh-primerov-lzhi-putina-2489392.html>

Fedeka P., *Narodna magiâ i zaklinannâ zakarpatciv* [Федака П., *Народна магія і заклинання закарпатців*]. <https://surl.li/uhkqk>

Gavriluk V., Hudakova O., *Putin majže godinu vislovlúvae své bačennâ žittâ v Ukraïni: faktčeking zvernennâ* [Гаврилюк В., Худякова О., *Путін майже годину висловлював своє бачення життя в Україні: фактчекінг звернення*]. <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/22/stattja/polityka/putin-majzhe-hodynu-vyslovlyuvav-svoje-bachennya-zhyttya-ukrayini-faktchekinh-zvernennya>

Molitva do Česnogo Hresta – Veritas [Молитва до Чесного Хреста – Veritas]. https://www.facebook.com/permalink.php/?story_fbid=271871285725573&id=100087081091408